

İSLAM TARİHİ VE MEDENİYETİNDE MERV ŞEHİRİ, MESUT CAN
(ANKARA: GECE KİTAPLIĞI, 2017)
ISBN: 978-605-180-785-0

MERV IN ISLAMIC HISTORY AND CIVILIZATION, MESUT CAN
(ANKARA: GECE KİTAPLIĞI, 2017)
ISBN: 978-605-180-785-0

Sümeyye Alparslan

Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Res. Assist., Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Islamic Sciences
Department of Islamic History and Arts
sumeyyekok@kmu.edu.tr
 0000-0003-3589-9901

Makale Bilgisi/Article Information

<h1>Hikem</h1> <p>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Islamic Sciences Mart/March 2024 Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue: 1</p>			
Makale Türü Article Type	Kitap İncelemesi Book Review	Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı – iThenticate Yes – iThenticate
Geliş Tarihi Received	30.01.2024	Kabul Tarihi Accepted	03.03.2024
Yayın Tarihi Published	29.03.2024	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem	
Atıf Bilgisi Citation	Sümeyye Alparslan, "İslam Tarihi ve Medeniyetinde Merv Şerhi, Mesut Can (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017) Isbn: 978-605-180-785-0", <i>Hikem</i> 2/1 (2024), 95-102.		

Öz: Doç. Dr. Mesut Can tarafından kaleme alınan ve 2017 yılında yayın hayatına kazandırılan İslam Tarihi ve Medeniyetinde Merv adlı eser, ülkemizde yapılan şehir tarihi çalışmalarına büyük katkı sunmuş kıymetli bir çalışmadır. İslam tarihi açısından ele alındığında birçok önemli olaya ev sahipliği yapmış olan Merv, bu çalışmada tarihi, idari, coğrafi, sosyo-kültürel, ekonomik ve ilmî yönleriyle ele alınmış, şehrin tarih boyunca gelişimi gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Medeniyeti, Şehir, Horasan, Merv.

Abstract: The work titled Merv in Islamic History and Civilization, which was completed by Assoc. Prof. Dr. Mesut Can and published in 2017, is a valuable work that has made a great contribution to the city history studies in our country. Merv, which has hosted many important events in terms of Islamic history, is discussed in this study with its historical, administrative, geographical, socio-cultural, economic and scientific aspects, and the development of the city throughout history is tried to be shown.

Keywords: Islamic Civilization, City, Horasan, Merv.

Şehirler, üzerinde yaşayan toplumun özellikleriyle yoğrulan ve toplumsal hayatın her yönünü kapsayan faaliyetlere şahitlik eden büyük yerleşim merkezleridir. Bir şehri anlamak, üzerinde yaşayan toplumu anlamaktır. Şehir tarihi ise tarih ilmi içerisinde önemli yeri olan bir alandır, bu alanda yapılan çalışmalar da tarih ilmine olan katkıları hasebiyle kıymetlidir. Nitekim şehirler büyük medeniyetlerin birer parçasıdır. Şehirlerden yola çıkılarak medeniyetlerle ilgili bilgilere ulaşılır, böylece birçok sorunun cevabı verilir. Tanıtacağımız bu eser Doç. Dr. Mesut Can tarafından kaleme alınmıştır. Merv şehrinin kuruluşundan Tâhirîler dönemine kadar siyasi, askeri, sosyal, kültürel, ekonomik ve ilmî yönden durumunu ele alır. 510 sayfa olan kitap, giriş kısmı dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Merv şehrinin siyasi ve idari durumu; ikinci bölümde coğrafi, fiziki ve mimari özellikleri ile jeopolitik durumu; üçüncü bölümde sosyo-kültürel ve ekonomik durumu; dördüncü bölümde ise şehirdeki ilmî hayat incelenmiştir.

Yazar önsözde Merv'in İslam tarihi açısından önemine vurgu yaparak, Abbâsî ihtilalinin bu topraklarda yoğunluk kazanması gibi mühim siyasi olaylara ev sahipliği yapmış bir şehir olmasına dikkat çekmiştir. Bundan dolayı Merv şehrini tanıtanın sadece bir şehirdeki yerleşimin tarihine değer kazandırma çabası olmayıp bunun yanında bu şehri tanıtanın tarih sayfalarında yerini almış birçok önemli olayın da farklı yönlerini anlamada önem arz ettiğini ifade etmiştir (s. 13).

Araştırmasını Tâhirîler dönemine kadar olan süreyle sınırlayıp zaman aralığını dar tutmasının sebebini şehir hakkında derinlemesine araştırma yapabilmek gayesine bağlayan Can, buna bir diğer sebep olarak Halife Me'mûn'un Merv'den Bağdat'a gitmesiyle birlikte bu bölgeyi Tâhirîlere terk etmesi, Tâhirîlerin ise kısa bir süre sonra eyalet merkezini Nîşâbur'a taşımasıyla birlikte bu durumun Merv için dönüm noktası olmasını göstermiştir (s. 20).

Yazar "Merv'in Kuruluşu" başlığı altında bölgenin en eski medeniyet kökenlerinden, şehrin kuruluşuna dair tarihi kayıtlardan ve şehre verilen isim ve lakaplarından bahsetmektedir. İlk olarak tarih öncesi çağda Merv bölgesi hakkında bilgi verilmiş daha sonra yazılı kaynaklardaki bilgilere geçilmiştir. Buna göre Merv bölgesi topraklarında Köpet Dağ eteklerindeki meskenler, paleolitik çağ insanına ait olmakla birlikte bu meskenler bölgedeki tarih öncesi kalıntıların en eskisidir (s. 41). Daha sonra Merv bölgesinde yaşanan değişim sürecinin ardından (s. 44-45) Erk Kale olarak isimlendirilen, bölgenin en eski kent yerleşimi oluşmuştur. Öyle ki burada yaşam süren insanlar ziraatle uğraşmış ve M.Ö. VII. asır gibi erken bir tarihte büyük bir şehir meydana getirmişlerdir (s. 45).

"Şehre Verilen İsimler ve Lakaplar" alt başlığında yazar Merv'e verilmiş farklı isimler ve lakaplarla ilgili tarih öncesinden başlayarak en eski yazılı kaynaklar olmak üzere, Eski Yunan kaynaklarından ve bazı Çin kaynaklarından elde edilmiş bilgilere yer vermiş, İslam tarihi ve coğrafyasına ait eserlerde de yapmış olduğu incelemeler sonucunda birçok malumata ulaşmıştır (57-62).

Yazar eserinin "Merv'in Siyasi ve İdari Durumu" başlıklı birinci bölümünde ilk olarak Merv'in Müslümanlar tarafından fethine kadarki durumunu ele almıştır. Burada Ahamenişler¹, İslam tarihinde daha çok efsanevi şahsiyetiyle tanınan Makedonya Kralı Büyük

¹ Ahameniş hanedanlığı, İran platosunda kabileler arasındaki siyasal birliği sağlayarak Perslerin ilk imparatorluğunu kuran hanedan olarak tanımlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Halil Menek, "Antik Çağın Görkemli Medeniyeti: Ahameniş İmparatorluğu". *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Mayıs 2022), 1-26.

İskender (ö. m.ö. 323), Selevkoslar Devleti², Partlar³, Kuşan İmparatorluğu⁴ ve Müslümanların fethi öncesi dört asırdan uzun süre bölgeye hâkim olmuş Sâsânîler⁵ dönemlerinden bahsedilmiştir (s. 63-27).

İslam sonrası devri Merv'in fethinin gerçekleştiği Râşid Halifeler (632-661) döneminden başlatan Can, bu başlık altında gerçekleştirilmiş Horasan seferleri ve seferler sonucunda fethedilen yerlerden bahsetmiş, özellikle Hz. Ömer (634-644) ve Hz. Osman (644-656) yılları Horasan fetihlerini yeteri derecede anlatmıştır. Yazar, Merv'in Emevîler Devleti kurucusu Muâviye b. Ebu Süfyân'ın hâkimiyetinde Horasan eyaletinin merkezi hâline getirilmesine değinmiş, Emevîler döneminde bölgede komutanlar tarafından yapılan faaliyetler, diğer Emevî halifeleri dönemindeki Merv'in siyasi durumu hakkında bilgiler vermiştir (86-112).

Hem Merv şehrinin tarihi hem İslam tarihi genelinde bir dönüm noktası olarak kabul edebileceğimiz Abbâsî ihtilalinin hareket noktası olmasına işaret eden yazar, bu şehrin ihtilalin merkez noktası olarak tercih edilmesinin sebeplerini sıralamıştır. Konu işlenirken Muhammed b. Ali'nin bir konuşmasına yer verilmiş, onun Horasan için siyasi anlamda herhangi bir tarafa henüz meyletmemiş güçlü bileğe sahip kimselerin bulunduğu belirtmiştir. Yazar bir diğer sebep olarak Merv'in Emevî başkentine uzak olması ayrıca o sırada Basra ve Kufe'de hâkim olan politik havadan da uzak olmasını göstermiştir. Şehrin hareket noktası seçilmesinde diğer etkenler ise ihtilal hareketinin ihtiyaç duyacağı maddi kaynakları sağlama açısından İpek Yolu üzerindeki konumu ve şehrin canlı ticaretiyle birlikte daha da kozmopolit hâle gelen sosyal yapısı sayesinde ihtilalcilerin gizlenmesine imkân sağlamasıdır (108-112).

Yazar Merv için Abbâsîleri sadece siyasi anlamda bir değişikliğin olduğu dönem olarak değil, sosyal ve kültürel alanda da bölgede Emevîler devrinden daha farklı bir tavır ortaya konulmasından dolayı etkileşimin üst düzey noktaya çıktığı bir zaman dilimi olarak nitelemiştir (s.112).

Abbâsîler dönemindeki Merv'in siyasi durumunu ayrıntılarıyla ele alan Can, özellikle ihtilalin önde gelen şahsiyetlerinden olan Ebû Müslim el-Horâsânî ve bu devlet zamanında şehrin medeni ve kültürel anlamda en büyük gelişme yaşadığı evre olarak nitelediği Me'mûn dönemini (s. 125) iki ayrı alt başlık olarak incelemiştir (112-129). Me'mûn döneminde Merv tarihini oldukça etkileyen bir olay da Tâhir b. Hüseyin'in Horasan valiliğine getirilmesi olmuştur. Nitekim bu tarihten itibaren Horasan merkezden bağımsız bir şekilde yönetilmeye

² Büyük İskender'in generallerinden Selevkos I. Nikator'un Antakya şehrini kurarak Antakya'yı başkent yaptığı krallıktır. Ayrıntılı bilgi için bk. Gürhan Bahadır, "Farklı Medeniyetlerin ve Kültürlerin Bir Arada Yaşamasına Örnek Olarak Antakya", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/38, 397-422.

³ MÖ 239/38 – MS 224 yılları arasında Yakın Doğu'da hüküm sürmüş güçlü bir imparatorluktur. Ayrıntılı bilgi için bk. Serhat Pir Tosun, "MÖ. II. Yüzyılda Doğu'daki Süper Güç: Parthlar". *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1) (Haziran 2021), 1-17.

⁴ Yaklaşık iki yüz elli yıl hakimiyet sürmüş olan Kuşan imparatorluğu, ilk ve ortaçağ Hindistan'ının, Maurya ve Gupta İmparatorlukları ile birlikte, en önemli üç imparatorluğundan biri olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Yalçın Kayalı, "Hindistan Kuşan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi ve Kral Kanişka -MS78-99", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(2), (Ocak 2015), 189-204.

⁵ 226-651 yılları arasında hüküm süren bir İran hanedanıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Esko Naskali, "Sâsânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/174-176.

başlanmış, Tâhir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah tarafından eyalet merkezinin Merv'den Nişâbur'a taşınmasının ardından ise artık şehir siyasi ve idari merkez olma vasfını kaybetmiş bununla birlikte ilmî ve kültürel üstünlüğünü de zaman içerisinde yitirmeye başlamıştır (s. 128-129).

“Merv'in İdari Yapısı” başlığı altında ise önce Müslümanların fethi öncesi durumundan bahsedilmiş daha sonra İslami dönemdeki idari durum ele alınmıştır. İslami dönemdeki idari yapı incelenirken “Sâsânî Yönetim Sisteminin Devamlılığı ve Yerel Hâkim Sınıfın Konumu” adlı alt başlık açan yazar bu konu üzerinde özellikle durmuş, İslami ilkelere ters düşmeyen bazı Sâsânî uygulamalarının devam ettirildiği ve yerel hâkim sınıfın statülerinin değişmediği sonucuna ulaşmıştır. Valilik ve kadılık konuları ayrı başlıklar hâlinde işlenmiş, kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla vali ve kadıların isimleri zikredilmiş bilhassa kadılar hakkında önemli bilgiler aktarılmaya gayret edilmiştir (142-146). Merv'e bağlı yerleşim birimleri ise şehirler ve köyler olmak üzere ele alınmış, “Merv'in Şehirleri” alt başlığı altında on dört şehir verilmiş; konumları, şehrin sakinleri, yapıları gibi birçok özellikleri anlatılmıştır (s. 153-165). Aynı şekilde Merv'e bağlı köylerin de isimleri nakledilmiş, köylerden birçoğu hakkında ayrıntılı bilgi verilerek şehirlerde olduğu gibi konumları, yapıları yanı sıra bu köylerde doğmuş ya da buralara yerleşmiş önemli şahsiyetlerin isimleri zikredilmiştir (s. 165-184). Köyleri alfabetik sıraya göre aktaran yazar, bazı köylerin sadece isimlerini vermekle yetinmiş, bunlardan bazılarının dipnotta olacak şekilde Merv'e olan mesafelerine yer vermiştir. Ayrıca şehir ve köy isimleri kaydedilirken kaynaklardan elde edilen farklı kayıtların ve okunuş şekillerinin verilmesine dikkat edilmiş, isimlerin parantez içinde Arap harfleriyle yazılışlarına da yer verilmiştir. Yazarın kullandığı bu yöntem okuyucu açısından büyük kolaylık sağlamıştır.

Coğrafyanın bir şehrin sahip olduğu birçok unsur üzerindeki etkisinin önemine değinerek çalışmasının ikinci bölümüne giriş yapan yazar, ilk olarak Merv'in coğrafi durumu ve jeopolitik konumu hakkında bilgi vermiştir. İslam coğrafyacılarının yedi iklim⁶ metodunu bildiklerini belirterek Merv'in iklimi konusunda ise coğrafyacılar arasında ittifakın olmadığını ifade etmiş ve bunu örneklerle açıklamıştır (s. 199).

Merv'in fiziki yapısının ele alındığı bir diğer başlıkta Merv'in M.Ö. dönemlerden beri birçok şehirden müteşekkil olduğu, ancak bu yerleşim alanlarının birbiri üzerine olacak şekilde değil yanlarına olacak şekilde kurulduğu vurgulanmıştır. Bundan dolayı arkeolojik verilere çok daha kolay ulaşıldığı bilgisi verilmiş ve bölgede Erk Kale, Gavur Kale, Sultan Kala, Abdullah Han Kale olmak üzere dört sit alanı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yazar, çalışmanın zaman dilimi sınırları içerisinde Merv şehri, “kahandez”⁷ olarak kabul edilen Erk Kale, “şehristan”⁸ olarak bilinen Gavur Kale ile Müslümanlarca “rabaz” diye isimlendirilen ve çok daha sonraları Sultan Kale adını alarak şehrin merkezi hâline gelecek olan yerleşim alanından

⁶ Yeryüzünü yedi bölgeye ayırma metodudur. Yedi bölgeden her birine iklim denir. Ayrıntılı bilgi için bk. Murat Ağarı, “İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (Ağustos 2006), 195-214.

⁷ İçkaledir, doğu sınır boylarında yaygın olarak karşılaşılan savunma aracıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mesut Can, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Merv Şehri* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi, 2017), 213.

⁸ Halkın çoğunluğunun yaşadığı yerdir ve şehir denildiğinde şehristan denen kısmın akla gelmesi gerekir. Ayrıntılı bilgi için bk. Can, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Merv Şehri*, 217.

oluşturduğu bilgisini vermiş ve her birini ayrı başlıklar hâlinde detaylı bir şekilde incelemiş; harita, kroki ve fotoğraflarla da vermiş olduğu bilgileri desteklemiştir (s. 211-227).

“Mimari Özellikleri” başlığı altında mahalleler ve sokaklar, mescitler ve musallalar, pazar yerleri, meydanlar, idari binalar, köşkler ve saraylar, evler, su şebekesi, mezarlıklar, gayri Müslimlere ait dinî yapılar olarak ateşgedeler, Budist tapınakları, kilise ve manastırlar, son olarak ribâtlar konusu ele alınmıştır (s. 227-283). Yazar tıpkı şehir ve köyler hakkında bilgi verdiği gibi tespit edebildiği mahalle ve sokak isimlerini ayrı ayrı nakletmiş, özelliklerini belirtmiştir (s. 233-240). Mescitler konusunu işlerken ise Cuma namazlarının kılındığı ifade edilen üç mescit Benî Mâhân Mescidi, Eski Mescid ve Yeni Mescid hakkında detaylı bilgiler vermiştir (s. 242-247).

“Merv’in Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumu” başlıklı üçüncü bölüme gelindiğinde ilk olarak Merv’in tarih boyunca birçok farklı etnik ve dinî gruplara kucak açan bir bölge olmasına değinilmiş, kurulduğundan itibaren sahip olduğu kozmopolit yapısından dolayı etnik topoğrafyasının tam olarak tespitinin yapılmasının zorluğuna işaret edilmiştir (s. 286). İslam hâkimiyetiyle birlikte ise üç ana etnik grubun varlığından söz eden yazar, bunları Türkler, Farslar ve Araplar olarak ayrı başlıklar hâlinde ele almıştır (s. 290-315). Burada özellikle bölgedeki iskân politikası irdelenerek birtakım sonuçlara varılmaya çalışılmıştır. Emevîler dönemi iskân politikasıyla ilgili kaynaklarda ne zaman uygulandığı ve kaç kişi ile gerçekleştirildiğine dair bilgilerin bulunduğu dikkat çeken yazar, Abbâsîler dönemine dair herhangi bir kayda rastlamadığını belirtmiştir. Yazar, bu durumu Abbâsîler Devleti’nde iskân politikasının azaldığı ya da son bulduğu şeklinde anlamının yanlış olacağını, Emevîlerde bölgeye ilk yerleştirilmelerin başladığı ve halife ya da valilerin eliyle gerçekleştirilmesi hasebiyle kaynaklarda yer aldığını ifade etmiştir. Ayrıca yazar, Abbâsîler devrinde şehrin tamamen İslami kimliğe bürünmesiyle birlikte yöneticiler tarafından böyle bir politikanın uygulanmasına gerek kalmadığına dikkat çekerek doğal yollarla bölgeye insanların yerleştiklerine işaret etmiştir (s. 310-311).

Merv’in tarih boyunca özellikle medeniyet noktasında adından söz ettiren bir şehir olmasının en büyük etkenlerinden birini canlı ekonomik durumuna bağlayan yazar, ekonomik hayatın canlı olmasının en büyük sebebi olarak da Murgap Vahası gibi verimli topraklar üzerinde kurulmasını göstermiş ve şehrin bu denli gelişmişlik seviyesine ulaşmasında ziraatın oldukça fazla payı olduğunu vurgulamıştır (s. 349). Ziraatın yanında Merv’in İpek Yolu üzerinde geçiş noktasında bulunması da şehirdeki ticari hayatı her daim canlı tutmuştur.

Dördüncü ve son bölüm olan “Merv’de İlmî Hayat” başlığı altında ilk olarak İslam öncesi dönemdeki ilmî durum incelenmiş, şehrin kozmopolit yapısı ve İpek Yolu’nun geçiş noktasında olması hatırlatılarak verilen örneklerle bu nitelikleri sayesinde tarih boyunca bilimsel hareketliliğin yaşandığı bir yer olduğu vurgulanmıştır (s. 391-395). Daha sonra yazar İslami döneme geçiş yapmış, tespit ettiği kadarıyla müspet ilimler alanında çalışmalar yapan şahsiyetlerin isimlerini zikrederek onlar hakkında bilgiler vermiştir (s. 398-401). “Dinî İlimler” başlığı altında ise ilimler noktasında bölgede öncülük yaptığı bilinen sahabe ve tâbiun nesline değinerek, dokuz sahabe ile yirmi beş tâbiun tabakasına mensup şahsiyet olduğu bilgisine ulaşmış ve her birinin kısa biyografilerine yer vermiştir. Bu öncü nesilden sonra bölgede Kur’an ilimleri, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf, Kelam, Şiir, Dil ve Edebiyat alanlarında yetişmiş âlimlerin isimlerine de ulaşılmış, onlar hakkında da yeterli derecede bilgi verilmiş, çalıştıkları alanlara yaptıkları katkılar ifade edilmiştir (s. 419-452). Son olarak “Eğitim-Öğretim Kurumları” başlığı altında Merv’de eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumlar olan

küttâblar, âlimlerin evleri, camiiler, ribâtlar ve dil okulları hakkında önemli bilgiler nakledilmiştir (s. 452-455).

Yazarın gerek fotoğraf, kroki ve haritalarla vermiş olduğu bilgileri desteklemesi gerek bibliyografya sonrası “Ekler” başlığında çeşitli şemalar göstermesi çalışmasına zenginlik katmıştır.

Nihayetinde emek mahsulü bu hacimli ve kıymetli eser son derece titiz bir şekilde hazırlanmış, bilhassa ülkemizde son zamanlarda ivme kazanan şehir tarihi çalışmalarına önemli katkı sağlamış ve böylece kendinden sonraki çalışmalar için bir örneklik teşkil etmiştir. İslam tarihi açısından bakıldığında, tarihin gidişatını etkileyen ve dönüm noktası kabul edilen Abbâsî ihtilali gibi mühim bir olayın merkezi olması Merv’i çok daha kıymetli kılmış ve bu şehrin niteliklerinin ortaya konulması bu olayın da arka planının daha net anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Merv şehrinin İslam tarihi ve medeniyeti kapsamındaki durumunu derinlemesine incelemeye gayret eden yazar, bu hedefini gerçekleştirmiş ve alandaki eksikliği gidermiştir.

Kaynakça

- Ağarı, Murat, "İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (Ağustos 2006), 195-214.
- Bahadır, Gürhan, "Farklı Medeniyetlerin ve Kültürlerin Bir Arada Yaşamalarına Örnek Olarak Antakya". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/38, 397-422.
- Can, Mesut, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Merv Şehri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi, 2017.
- Kayalı, Yalçın, "Hindistan Kuşan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi ve Kral Kanişka ~MS78-99". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(2), (Ocak 2015), 189-204.
- Menek, İbrahim Halil, "Antik Çağın Görkemli Medeniyeti: Ahameniş İmparatorluğu". *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Mayıs 2022), 1-26.
- Naskali, Esko, "Sâsânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/174-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tosun, Serhat Pir, "MÖ. II. Yüzyılda Doğu'daki Süper Güç: Parthlar". *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1) (Haziran 2021), 1-17.